

УДК [811.111:811.161.1]’366.542’38

Н. М. Хрустик,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар 24/ 26, м. Одеса, 65058, Україна,
тел. : (095) 87-725-15

Я. Г. Конопелько,

асистент кафедри іноземних мов
Одеської національної академії харчових технологій,
вул. Канатна, 112, м. Одеса, 65039, Україна,
тел. : (048) 712-42-78,
jana-konopelko@rambler.ru

СТИЛІСТИЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ЗВЕРТАННЯ, ВИРАЖЕНОГО КЛИЧНИМ ВІДМІНКОМ, У ПОЕЗІЇ Т. ШЕВЧЕНКА ТА В ПЕРЕКЛАДАХ ЙОГО ТВОРІВ РОСІЙСЬКОЮ ТА АНГЛІЙСЬКОЮ

У статті йдеться про стилістичне навантаження звертання, вираженого кличним відмінком, у поетичних творах Т. Шевченка. Розглядаються особливості перекладу цього звертання російською та англійською мовами, розкриваються можливі компенсаційні засоби (збереження форми кличного відмінка з притаманними йому специфічними закінченнями; використання українізмів; використання слів, утворених суфіксами, притаманними лише українській мові та здрібніло-пестливих утворень, використання означень, зокрема тих, які виражені прикметниками у формі найвищого ступеня порівняння, та присвійного займенника *мой*).

Ключові слова: поезія Т. Шевченка, звертання, виражене кличним відмінком, стилістичне навантаження, переклад, компенсаційні засоби.

Одна із ознак української мови – наявність у парадигмі відмінювання іменників форми кличного відмінка, флексії якого є найдавнішою слов'янською і навіть індоєвропейською спадщиною [1, с. 28]. Кличний відмінок як засіб вираження звертання – не лише одна із важливих морфологічних ознак української мови, а й своєрідний стилістичний прийом. Саме такою висновку ми дійшли, аналізуючи звертання, виражені кличним відмінком, в оригінальних поезіях Т. Шевченка та їх перекладі російською та англійською мовами.

М. Асєєв, Н. Браун, Л. Вишеславський, В. Державін, В. Звягінцева, В. Інбер, М. Ісаковський, М. Комісарова, Б. Пастернак, М. Рильський, Ф. Сологуб, Л. Сурков, М. Ушаков, О. Твардовський – перекладачі творів Т. Шевченка російською мовою. Переклад англійською мовою поезій Кобзаря виконаний К. Андрусевичем та В. Кірконелом. Методика дослідження, в основі якої лежить порівняння двох близьких мов, української та російської, в одній з яких кличний відмінок активно функціонує, а в іншій втратився, якнайкраще показує роль звертань, виражених цим відмінком, а також труднощі, пов'язані з їх перекладом. Цікаво також простежити, як передається звертання, виражене кличним відмінком, у перекладі англійською мовою, у якій, як відомо, існує лише два відмінки – загальний та присвійний. Звідси мета нашого дослідження – розкрити стилістичне навантаження звертання, вираженого кличним відмінком, у поетичних творах Т. Шевченка, визначити можливі компенсаційні засоби, які використовуються при його перекладі мовами, у яких цей відмінок відсутній, – російською та англійською.

Матеріалом вивчення послуговувало близько 350 творів Кобзаря, у яких нами зафіксовано понад 200 іменників, ужитих у кличному відмінку. Проаналізувавши звертання, виражені кличним відмінком, що вживаються в мові поезій Т. Шевченка, ми виявили 105 іменників першої, 110 іменників другої відміни і лише один іменник (*радість*) третьої відміни. Слід зазначити, що абстрактні іменники *скорб*, *печаль*, *погань* в поезії Шевченка, вживаючись у функції звертання, флексії кличного відмінка не набувають і зберігають форму називного відмінка. У межах лексико-граматичної групи назв істот виділяються такі групи іменників, як іменники на позначення назв осіб та назв тварин. Серед назв осіб виокремлюються такі групи лексичних одиниць: іменники на позначення родинних стосунків та спорідненості, назви людей за соціальним та громадським станом, назви осіб за професією та родом діяльності, назви осіб за національністю, звертання релігійного змісту, звичайні побутові звертання, емоційно забарвлені назви осіб, власні назви. Найчастіше у функції звертання, що виражається кличним відмінком, зустрічаються слова на позначення родинних стосунків та спорідненості, а також емоційно забарвлені назви осіб. Безперечними лідерами за кількістю слововживань у функції звертання в кличному відмінку є іменники *бог* (понад 100 разів) та *друг* (близько 80 разів). У межах лексико-граматичної групи назв неістот виокремлюються

іменники на позначення явищ природи, абстрактні поняття та явища, лексеми з конкретним предметним значенням, географічні назви. Найбільш вживаними серед них є слова на позначення явищ природи. Найуживаніша лексема у функції звертання серед назв неістот – *доля* (39 разів).

Кличний відмінок як засіб вираження звертання насамперед є морфологічною ознакою української мови. Успадкований із давньоруської мови, кличний відмінок залежно від потреб ситуації долучає до тексту урочистість та піднесеність або ж теплоту та невимушеність. Невипадково у творах релігійного змісту, написаних церковнослов'янською та російською мовами, при зверненні до Бога обов'язково використовується форма кличного відмінка (пор., наприклад, *Боже, Іисусе, Господи, Отче наш* тощо). Російським правописом передбачено також вживання давньоруських форм *старче, друже, отче, человеце* в так званій „звательной формі” для надання тексту певного стилістичного забарвлення. Зберегти цю ознаку української мови при перекладі творів завдяки компенсаційним засобам практично неможливо. Саме тому кращі, з нашого погляду, перекладачі поезії Т. Шевченка російською мовою – М. Ісаковський, Б. Пастернак, М. Рильський, М. Ушаков – при перекладі інколи зберігають звертання у формі кличного відмінка. Пор., наприклад: *Ты смеєшься, а я плачу, Великий мій друже* [2, с. 212], *Ты смеєшься, а я плачу, Друже мой великий* [3, с.73]. Для порівняння подаємо приклад перекладу, у якому звертання виражається називним відмінком, що є закономірним для російської мови: *Заворожи мене, волхве. Зачаруй меня, волишебник. Друже сивоусий* [2, с. 211], *Друг мой седуусый* [3, с. 226].

При перекладі обох уривків віршів повністю зберігається їх зміст, однак заміна кличного відмінка на називний у другому випадку призводить не лише до втрати національної специфіки, але й до порушення мелодики, закладеної автором в оригінальному творі. Гадаємо, що закінчення, якими виражаються кличний та називний відмінки, роблячи кінцевий склад звертання відкритим або ж закритим, певним чином впливають на формування ритмомелодики висловлювання та розташування інтонаційних акцентів, зміну ритмічної структури. Використання кличного відмінка як способу вираження звертання має важливе значення для створення особливої ритмомелодики та метрики шевченківської поезії. Шевченко належить до тих поетів, які сприймають світ у першу чергу музикально, і ключ

до розуміння його ритмічного секрету слід шукати в народній пісні. Поєднання в Шевченка прийняття українськими та російськими поетами нового часу силабо-тонічних розмірів з розмірами силабічними та народнопісенними, а інколи й зі своєрідним вільним віршем, верлібром, сприяє тому, що Кобзаря вважають одним із найскладніших для перекладу.

Шевченко – глибоко народний поет. Його поезія має народно-пісенний характер, і це, безперечно, є тим чинником, що найбільше ускладнює переклад, адже відомо, що народні пісні не перекладаються. Велика кількість звертань у поетичних творах Кобзаря – це теж наслідок впливу української народної пісні. Пор., наприклад: *милий боже, бандуристе, орле сизий, доленько, батьку, зоренько моя, праведна душе, доню, мій голубе, сину мій, синочку, моя порадо, моя рибчино, моя рибко, пташко моя, місяцю мій ясний, сусідонько* тощо.

Як у народній пісні, так і в поезії Шевченка звертання, яке майже завжди виражається кличним відмінком, є засобом, за допомогою якого монолог перетворюється на уявний діалог, що допомагає авторському самовираженню, а також посилює вплив на читача. Звертання не тільки називає адресата мовлення. Воно є стилістичним засобом для емоційно напруженого забарвлення подій, для вироблення в читача та слухача певного ставлення до зображуваного, своєрідним засобом інтимізації тексту. Звертання містять в собі великий смисловий та емоційний заряд: відображають взаємини людей, допомагають передати симпатії та антипатії автора. Кличний відмінок як засіб вираження звертання допомагає зрозуміти особистий внутрішній світ автора, глибину і правдивість його переживань. У багатьох випадках вживання називного відмінка як засобу вираження звертання в російській мові надає словам стилістично-нейтрального характеру, порушує неповторну шевченківську метрику, мелодійність, ритмічну віртуозність, які створюють автору славу одного з наймузикальніших поетів світу. Пор. наприклад: *Доню, Катерино! Чи це Марко не приїхав?* [2, с. 269] – *Слышишь ли ты, Катерина? Марко воротился?* [3, с. 122].

Кожне Шевченкове слово – ніби генетичний код народу, за яким стоять традиції, вірування, сподівання, цілий світогляд. Не зруйнувати цей код при перекладі – нелегке завдання перекладача. Звернімося до прикладу: *Рости, тополенько, Все вгору та вгору* [2, с. 49], *Ты расти, расти, мой тополь, Высоко, высоко* [3, с. 65]. Звертання, виражене

демінітивом *тополенько*, замінене нейтральним російським *мой тополь*, і навіть займенник присвійності *мой*, ужитий поряд зі словом *тополь*, не пом'якшує звертання. Міліє зміст перекладу, бо слово *тополя*, маючи форму саме жіночого роду (в російській мові цей іменник чоловічого роду), позначає дерево, яке для українського народу є особливим фольклорним символом – символом жіночої долі. Українське звертання *орле-козаче* [2, с. 367] російською мовою звучить як *сокол ясний*. Цей вибір при перекладі можна пояснити, звернувшись до фольклорної спадщини обох народів. В українських думах, піснях, переказах завзятого хлопця, вродливого й спритного, називають *козаком*, *орлом*, за російськими традиціями *красного молодця*, *богатиря* найчастіше називають *ясним соколом*. То чи ж міг би великий український поет, звертаючись до свого друга, назвати його *соколом ясним*?

Т. Шевченко нерідко вдається до нагнітання звертань, які часто мають розлогий характер завдяки залежним словам. Звертання можуть підсилюватися вживанням вигуку *о*. Щоб не втратити при перекладі українського колориту, українського духу, треба бути справжнім художником слова, глибоким знавцем історії, народних традицій. Більше того, щоб зберегти індивідуальний стиль автора оригінального твору, особливо такого геніального, як Шевченко, треба бути його одноступенем, навчитися мислити й почувати так, як він. Дуже важливо перекласти не лише те, що написано в рядках оригіналу, але й підтекст, який знаходиться між ними. На жаль, як показало спостереження, цей складник перекладу поезій Т. Шевченка російською мовою не є бездоганим. Зроблений нами висновок підтвердив проведений експеримент. Узві студентів філологічного факультету спеціальності „Українська мова і література” денної форми навчання були запропоновані загальновідомі уривки з поезії Кобзаря, які містять звертання, перекладені російською мовою. На питання про те, хто автор цих слів, ніхто відповісти не зміг. Прослухавши маловідомі рядки з оригінальних віршів поета, студенти з перших же слів зрозуміли, що це поетичний твір Т. Шевченка.

Українська та російська мови належать до споріднених слов'янських мов, що значною мірою полегшує переклад творів з однієї мови на іншу. У цій ситуації нерідко постає питання про те, чи доцільним є переклад взагалі. Що ж до перекладу англійською мовою, яка належить до групи германських мов і за своїми ознаками дуже

віддалена від української мови, то тут перекладачам доводиться докладати неабияких зусиль, щоб Шевченкове слово не втратило своєї неповторної сили.

К. Андрусишен та В. Кірконел при перекладі звертань, виражених кличним відмінком, часто використовують вигуки: *Чигрине, Чигрине, Chihirin, O Chihirin! Все на світі гине* [2, с. 185], *All things to Time are prey* [4, s. 151]; *Прощай, світе, прощай, земле* [2, с. 196], *Farewell, o World! Farewell, o Earth!* [4, s. 163].

Вигуки додають емоційності та виразності звертанню. Те, що вони пишуться з великої літери незалежно від позиції в реченні, акцентує на звертанні увагу читача. Дуже часто при перекладі звертань, виражених кличним відмінком, як певний компенсаційний засіб використовується присвійний займенник *tu*. Нерідко його замінюють конструкцією „прийменник *of* + присвійний займенник абсолютної форми *mine*”: *Доню, Катерино! Чи ще Марко не приїхав* [2, с. 269], *Katie, my daughter dear! Has Mark not yet returned to us?* [4, s. 241]; *Ой сину мій, сину, Моя ти дитино!* [2, с. 188], *My dearest child, o son of mine, Is there on earth a son more fine, In all Ukraine?* [4, s. 155].

Присвійний відмінок є універсальним стилістичним засобом у всіх трьох мовах. Він надає відтінку інтимності найпростішій формі звертання. Англійський варіант перекладу поезії Т. Шевченка багатий означеннями, вираженими найрізноманітнішими способами: *Ти смієшся, а я плачу, Великий мій друже* [2, с. 212], *You laugh full deep while I must weep, My great and mighty friend!* [4, s. 182]; *Заворо-жу мені, волхве, Друже сивоусий!* [2, с. 211], *Tell me my fortune, Sorcerer, My hoary-whiskered friend!* [4, s. 180].

Виділяються з-поміж інших звертання, до складу яких входять прикметники у формі найвищого ступеня порівняння. Таким чином певною мірою компенсується відсутність специфічного кличного відмінка в англійській мові та підвищується емоційна напруга звертання. Пор., наприклад: *Прости мені, мій батечку* [2, с. 23], *Forgive me, dearest father* [4, s. 20].

У тексті англійського перекладу часто використовуються форми звертання, які становлять у цій мові своєрідне кліше (*dear, darling, sweethert, lovely*). Вони виражають позитивне, дружнє ставлення мовця до адресата. Наприклад: *Рости, тополенько, Все вгору та вгору* [2, с. 49], *Grow, lovely poplar, upward grow, Still higher you may be!* [4, s. 46]; *Моя рибчино!* [2, с. 71], *My precious dear!* [4, s. 76].

Звертання, структура яких описується схемою „you + прикметник + іменник”, в англійській мові прийнято інтерпретувати як негативні (недружні, образливі). Ці форми звертань яскраво вирізняються з-поміж інших. У перекладі поезії Т. Шевченка фіксуються, наприклад, такі випадки реалізації означеної моделі звертань: *Цур тобі, мерзенний каламарю* [2, с. 202], *You dirty auctioneer, The devil take you!* [4, s.170].

Інколи прикметник у цих звертаннях пропускається. Пор.: *Не божись, собача шкуро!* [2, с. 69], *Don't swear, you dog!* [4, s.73]. Матеріал нашого дослідження засвідчує, що нерідко трапляються випадки, коли перекладачі уникають звертань, які є в оригінальних творах. Пор., наприклад: *Тяжко, батьку, Жити з ворогами!* [2, с. 52], *And so hard it is to live with hostile folk!* [4, s. 53]. Інколи спостерігається протилежне явище, коли при перекладі використовується звертання там, де в оригіналі воно відсутнє. Наприклад: *Е... е... лю-лі...*[2, с. 187], *Sweetest baby, rock-a-bye!* [4, s. 154].

Розглянуті вище приклади показують, що переклад – це інтерпретація, процес створення нового твору. Кожен перекладач вносить щось своє, авторське. Звичайно, головне завдання перекладача – зберегти стиль оригіналу, але він залишається митцем, що створює власну роботу і намагається зробити її довершеним витвором мистецтва. Чи ж існують якісь засоби, які б могли, якщо не перебрати на себе функції звертання, вираженого кличним відмінком, то хоча б більшою або меншою мірою компенсувати його втрату? Досліджуваний матеріал показує, що такі засоби є. Компенсаційними засобами при перекладі творів Т. Шевченка російською мовою можна вважати:

1. Збереження форми кличного відмінка з притаманними йому специфічними закінченнями.
2. Використання українізмів.
3. Використання слів, утворених суфіксами, притаманними лише українській мові.
4. Використання здрібніло-пестливих утворень.
5. Використання означень, зокрема тих, які виражені прикметниками у формі найвищого ступеня порівняння.
6. Використання присвійного займенника *мой*.

При перекладі звертань, виражених кличним відмінком, англійською мовою актуальними є такі компенсаційні засоби, як:

1. Вживання вигуків.

2. Використання присвійного прийменника *tu*, конструкції „прийменник *of* + присвійний займенник абсолютної форми *mine*”.

3. Використання означень, зокрема прикметників у формі найвищого ступеня порівняння. Накопичення цих означень.

4. Використання звертань, які виражають позитивне ставлення, у формі своєрідних кліше, властивих англійській мові (*dear, fiend, darling, sweetheart, lovely...*). 5. Використання звертань, які виражають негативне ставлення, зі структурою „*you* + прикметник + іменник”.

Названі компенсаційні засоби, як правило, часто поєднуються, справляючи на читача та слухача певний емоційний вплив, що робить втрату звертання, вираженого кличним відмінком, менш відчутною. Пошуки нових ефективних засобів, які б могли компенсувати відсутність цієї морфологічної ознаки в перекладі україномовних художніх творів іншими мовами світу, є перспективним завданням сучасної перекладознавчої науки.

Список використаної літератури

1. Булаховський Л. А. Питання походження української мови. Історичні коментарі до української мови / Л. А. Булаховський // Вибрані твори в 5 т. – К. : Наук. думка, 1977. – Т. 2. – 607 с.
2. Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Г. Шевченко. – К. : Дніпро, 1974. – 623 с.
3. Шевченко Т. Г. Кобзарь / Т. Г. Шевченко. – М. : Правда, 1983. – 560 с.
4. Shevchenko T. The Kobzar / T. Shevchenko; translated by C. H. Andrusyshen and Watson Kirkconnell. – Toronto : University of Toronto Press, 1964. – 563 p.

Н. М. Хрустик, Я. Г. Конопелько

СТИЛИСТИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ ОБРАЩЕНИЯ, ВЫРАЖЕННОГО ЗВАТЕЛЬНЫМ ПАДЕЖОМ, В ПОЭЗИИ Т. ШЕВЧЕНКО И ПЕРЕВОДАХ ЕГО ПРОИЗВЕДЕНИЙ НА РУССКИЙ И АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫКИ

В статье рассматривается стилистическая функция обращения, выраженного звательным падежом, в поэтических произведениях Т. Шевченко. Анализируются особенности перевода таких обращений на русский и английский языки, раскрываются возможные компенсирующие средства (сохранение формы звательного падежа с присущими ему специфическими

окончаниями; использование слов с суффиксами, присущими украинскому языку, а также определений, выраженных прилагательными в превосходной степени, и др.).

Ключевые слова: поэзия Т. Шевченко, обращение, выраженное звательным падежом, стилистическая нагрузка, перевод, компенсирующие средства.

N. M. Khrustyk,

Candidate of Philology,
Senior Lecturer of Foreign Languages Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine
tel. : (095) 877-25-15

Y. G. Konopelko,

Assistant of Foreign Languages Department,
Odesa National Academy of Food Technologies,
112, Kanatnaya St., Odesa, 65039, Ukraine,
tel. : (048) 712-42-78,
jana-konopelko@rambler.ru

THE STYLISTIC EFFECT OF THE ADDRESS EXPRESSED BY THE VOCATIVE CASE IN SHEVCHENKO'S POETRY AND ITS TRANSLATION INTO RUSSIAN AND ENGLISH

Summary

The object of the article is an address expressed by the Vocative Case in Shevchenko's poetry. The aim of the article is to reveal the stylistic effect of the address expressed by the Vocative Case in Shevchenko's poetry and to define compensating means used by C. H. Andrusyshen and Watson Kirkconnell.

Around 200 nouns in the Vocative Case are fixed and analyzed. Nouns take different inflected forms depending on which case they are used in. The Vocative Case is one of the distinguishing features of the Ukrainian language. The address expressed by the Vocative Case is a powerful stylistic device. The main purpose of the translator is to follow the individual style of the author of the original work. The main difficulty is the absence of the Vocative Case in the Russian and English languages. The distinctive features of its translation into Russian and English and possible compensating language means are discovered and compared in the article. The search for new compensating means remains an urgent task for modern translators.

Key words: Shevchenko's poetry, address expressed by the Vocative Case, stylistic effect, translation, compensating means.

Надійшла до редакції 30.11.2014 р.